

Skola i exil – Några anteckningar om den danska skolan i Lund 1943-1945

Den danske skole i Lund, som blev oprettet for danske flygtninge under Anden Verdenskrig, fik stor betydning for de elever og lærere, som var tilknyttet den. Tilpasset vilkårene under krigen blev den et særligt sted for læring og udvikling på tværs af køn, alder og social baggrund. Anna Svenson indfører her i skolens historie.

Af Anna Svenson

FRA EN DER HAR GÅET HER HELE TIDEN
Der findes mange slags skoler, pigeskoler, drenge-
skoler, fællesskoler og kunstskoler, allesammen
mere eller mindre lig hindanden; men een skole
er der, som der ikke findes mage til nogetsteds:
DEN DANSKE SKOLE I LUND.

Jeg tror det er den mærkeligste skole i verden, eleverne er kommet fra alle mulige steder i Danmark, alle mulige slags børn, uartige og mindre uartige, nogle så gamle at de kunde være gift og have flere børn, andre så små at de kunde se ud til at befinde sig bedst i en kravlegård. Lærerne og lærerinderne er også mærkværdige, men netop derfor passer de vel så godt til alle os løjerlige unger; vi kan ju i virkeligheden rigtig godt lide dem.¹

Så börjar en artikel i skoltidningen *Sidste runde*, nummer 3, 1944. Författaren, signaturen h.c., träffade nog mitt i prick när hon eller han beskrev den danska skolan i Lund – en annan elev har omtalat skolan som en ”broget cocktail af mennesker.”² Skolan i Lund ingår i berättelsen om danskarnas flyktingtid i Sverige från det judiska nyåret 1943 till krigets slut. Det upprättades andra danska skolor i Sverige under denna tid – Göteborg, Helsingborg, Norrköping – men den i Lund var utan

Lektion i kemi eller fysik. Foto: Stadsarkivet i Malmö.

jämförelse störst, både vad gäller antal elever, klasser och stadier.

En del lärare och elever har i olika sammanhang berättat om verksamheten vid skolan. Denna uppsats utgår från deras redogörelser men också från uppgifter i arkiv liksom från intervjuer med några personer som varit elever vid skolan. Den är ett försök att beskriva hur skolan kom till och drevs, vilka eleverna, deras föräldrar och lärare var, de svårigheter som skulle hanteras och hur danskar och svenskar uppfattade varandra i den lilla universitetsstaden under dessa ovanliga förhållanden.

Lund vid denna tid

I en turistbroschyr om Lund från 1939, skriven på danska, kan man läsa att staden hade ca 30 000 invånare och var en stifts-, universitets- och skolstad. Där fanns två busslinjer, polisstation i rådhuset, Domkyrkan, parken Lundagård, ”hyldet i Sang Generation efter Generation”, Botaniska trädgården. Till förlustelserna räknades studentsången den 1 maj, gatuliv, Bjärreds saltsjöbad där man kunde dansa och dit det gick buss några gånger i veckan. Där fanns sex biografer – fler än idag. Sist följer ett långt stycke om den hårt reglerade alkoholservingen, rätt olik de förhållanden som danskarna var vana vid. Antalet studenter var 2 500, ungefär som antalet elever vid ett större gymnasium idag.

Lund var en liten och ganska stillsam stad. Men de strömningar som gick genom Sverige präglade i hög grad också Lund. Sverige hade gått in i krigsåren som ett mycket tysklandsberoende land, och kontakterna med Tyskland var grundläggande på en rad områden. Detta påverkade många, inte minst vid universiteten, och det skulle dröja länge, ofta alldeles för länge, innan dessas ögon öppnades och de kunde se klart på den nazistiska regimen i Tyskland. Fram till hösten 1943 var den svenska ”neutraliteten” snarast protysk, därefter svängde politiken över i en allt mer proallierad riktning. I krigets slutskede och efter dess slut försökte Sverige och svenskar avlägsna sig från allt tyskt och närmade sig i stället frenetiskt Storbritannien och USA.

Sverige förde till en början en mycket restriktiv flyktingpolitik, särskilt mot judar.³ Men från hösten 1943 skedde en viss uppmjukning, och dåvarande studenten Jöran Mjöberg i Lund skrev det året: ”Men har studenter och akademiker över huvud någon anledning att ställa sig neutrala i en kamp där humanitet strider mot barbari, bildning mot barbari och dumhet?”⁴ I slutet av 1944 fanns i Sverige 180 000 flyktingar, de flesta från de nordiska länderna men många också från andra delar av världen.⁵

När det blev känt att inte heller judarna i det ockuperade Danmark skulle komma undan förföljelser fanns det alltså ändå en beredskap i Sverige att göra en insats för att ta emot dem. I den lokala tidningen *Sydsvenska dagbladet* kunde skåningarna den 1 oktober 1943 läsa:

Åtgärder väntas mot danska judar.

Man väntar nu skärpta åtgärder mot judarna i Danmark, kanske redan natten till fredagen. – Berlin /lär ha/ givit order om genomförande av liknande åtgärder i Danmark som i Holland, Norge och övriga ockuperade eller ’beskyddade’ stater. Den nya situationen har skapat panik i Köpenhamn och ett stort antal flyktingar – inte bara judar – ha försökt att ta sig över till Sverige.⁶

Påföljande dag, den 2 oktober, kl 19.00, lästes följande meddelande upp i Sveriges radio:

Sedan några dagar tillbaka har i Sverige förelagat uppgifter, enligt vilka åtgärder vore under förberedelse mot judarna i Danmark av samma art som tidigare tillgripits i Norge och andra ockuperade länder. Enligt mottagna instruktioner har Sveriges minister i Berlin den 1. oktober för tyska vederbörande framhållit de allvarliga återverkningar som dessa åtgärder skulle framkalla i Sverige. Därjämte har ministern framfört ett erbjudande från svenska regeringen att i Sverige mottaga samtliga danska judar.⁷

Flykten

Judarna i Danmark utgjordes vid den här tiden (precis som i Sverige) av i huvudsak tre grupper. De etablerade, ofta välbärgade borgerliga släkterna var en del av etablissemanget, hade levt i landet i generationer och var danska medborgare. Östjudarna hade flytt minst en gång tidigare och kommit till Danmark från 1880-talet till ca 1920, var i många fall jiddischtalande och ofta religiöst aktiva. Slutligen fanns där de som flytt hotet av Förintelsen och närmast kom från Tyskland och de länder som ockuperades av nazisterna. En del av östjudarna hade blivit danska medborgare, medan den tredje kategorien bara med stora svårigheter lyckats få uppehållstillstånd i Danmark. De var statslösa, hade inget hemland att återvända till och deras kunskaper i danska var rätt bristfälliga. Man beräknar att en tredjedel av Danmarks judiska befolkning (ca 2 000 personer) var statslösa eller medborgare i ett annat land.⁸

När det var dags att fly från Danmark hösten 1943 befann sig alla i samma situation – de måste ge sig av därför att de var judar, oavsett med vilken bakgrund och i vilka socioekonomiska omständigheter. Visserligen hade det signalerats att judar som var gifta med icke-judar skulle undantas från förföljelser, men de flesta vågade inte lita på dessa rykten utan gav sig för säkerhets skull iväg ändå.

Redan tidigare hade judar och medlemmar i motståndsrörelsen flytt till Sverige. Men kring det judiska nyåret 1943 räddades under en kort period fler än 7 000 människor över Sundet. En nioårig flicka flyr med sin familj och berättar som vuxen:

”Det var egentligen ingen som trodde att det skulle hända något, innan Duckwitz *fandt ud af* att nu var det allvar. *Og så gik det stærkt, ikke?...* När vi hade bott i Espergærde i tre dagar, beslöts det att vi skulle återvända till Köpenhamn. Vi fick inte ha sällskap med far och mor. De reste i varsin vagn i tåget, och min syster och jag med grannarna. Om någon av oss blev tagen skulle vi inte följas åt. Det är klart att en familj väcker mer uppseende. Så vi reste till Bornholmsbåten, och via Bornholm skulle vi resa till Sverige. (...) Vi var rädda under själva flykten, och jag mätte

illa och kräktes. Flera saker har jag fått veta först efteråt. Min mor och far hade gift med sig ... Och de hade också sytt in pengar i våra klänningar... Det var ganska dramatiskt. Masten knäcktes på båten, det var verkligen storm, det var en av de dagar då *man ikke kunne undskyldte sig med at man var ude og fiske (...)* Vi kom i land, man såg ingenting, det var alldeles mörkt. Min far visste inte om vi hade kommit till Sverige eller inte. (Lång paus, gråt.) Det är konstigt, det är så många år sedan, det är märkligt hur det påverkar mig. ... Vi traskade iväg, för det var ju lera och allting, det var över åkrar. Långt om länge kom vi till ett hus. Där ringde min far på. Och så... så upptäckte vi att vi var i Sverige.”⁹

Några pojkar tog flykten mer som ett äventyr, åtminstone till att börja med, och en sextonåring berättar långt efteråt:

”Själva flykten, man vågar nästan inte säga det, men vi tyckte det var spännande. Allt var spännande! Jag tror inte att allvaret hade gått upp för oss, och själva flykten, det var litet som att leka rövare och soldater. Men när vi hade kommit till Sverige och hörde på nyheterna under kriget, då gick allvaret ganska snabbt upp för oss.”¹⁰

Skolan kom till

De danska flyktingarna kunde i princip bosätta sig där de kunde få arbete eller plats i förläggningar, men tillstånd från Socialstyrelsen krävdes för att bo i de största städerna, Malmö, Göteborg och Stockholm.

Engagemanget var stort för de danska flyktingar som kommit till Lund – ungefär 450 personer när flyktingströmmen hade kulminerat¹¹ – och redan den 7 oktober bildades vid universitetet en flyktingbyrå med rektor som ordförande.¹² Det var obligatoriskt för studenterna att tillhöra en studentnation, knuten till studentens landskap – Skåne, Östergötland, Småland. De 65 danska studenterna¹³ bildade som ett slags provisorium en dansk nation som hade sin egen fana.¹⁴ En del undervisning för studenterna, t.ex. i juridik, gavs på danska och enligt danskt curriculum, så att de utan

större problem skulle kunna fortsätta studierna hemma när kriget var slut.

Det stod snart klart att det var nödvändigt att bygga upp skolor också för de danska barnen. Franz Blatt, som skulle bli intensivt engagerad i skolan i Lund, summerade efter krigets slut:

Der forelå dengang tre Muligheder: Man kunde helt henvise Eleverne til de svenske Skoler, man kunde dels lade Undervisningen foregaa paa svenske Skoler og dels overlade den til kvalificerede danske Lærerkrafter, og endelig kunde man gennemføre ren dansk Undervisning. Alle tre Muligheder har været forsøgt. De højere svenske Skoler lider imidlertid lige som de danske af Pladsmangel. Man kunde derfor ikke forvente at de skulde optage danske Gymnasiaster, naar de maatte afvise svenske. (...) I det lange Løb maatte en blandet svensk-dansk Undervisning virke mindre heldig. Den danske og den svenske Undervisningsplan er vidt forskellige, f.eks. læres det mere Fransk og mindre Engelsk i Sverige end i Danmark... Desuden afstedkom den blandede Undervisning en ømsesidig Sprogforbistring som jeg tror vilde have faaet selv Sven Clausen til at blegne.¹⁵

Lösningen blev alltså helt danska skolor, och ”den vandt hurtig Indpas overalt saaledes som man fra første Færd havde praktiseret den i Lund.”¹⁶

Flyktingbyrån i Lund hade den 22 oktober låtit föra in en annons på i *Sydsvenskans* lundasida:

DANSK SKOLE

Gymnasie- og Mellemskoleundervisning.
Elever der har til Hensigt at forberede sig til dansk Studenter- og Mellemskoleexamen bedes henvise sig til Universitetets Flygtningebureau, Lunds Universitet, hver Dag mellem Kl. 15 og 18. Undervisningen taenkes paaabegyndt i November.
For Skoleudvalget
FRANZ BLATT, Professor dr. phil.¹⁷

"Frk Lachmann ved sin uundvarlige Telefon". Teksterne i citationstegn hører sammen med fotografierne i et samlet album fra skolen i Lund 1943-1944 af H.P. Stern-Peltz.

Foto: Stadsarkivet i Malmö.

Ruth Lachmann, som skulle få stor betydelse för skolan och dess ledning, skriver i *Sidste Runde* nummer 4 en lång artikel om skolans tillkomst. I Danmark hade hon haft en tjänst som lektor i historia, och i Lund hade hon tänkt studera vid universitetsbiblioteket och samtidigt försörja sig som hembiträde på halvtid. Men en dag blev hon kontaktad av professor Albert Olsen, som med sin familj också var flykting i Lund, och ombads att bygga upp skolans gymnasium. Många föräldrar från olika delar av landet hörde av sig, och Ruth Lachmann tog emot brev och samtal:

/de/ stillede problemerne i grelt lys, menneskeskåbner rullede op. Fortællingen om familier, det var revet op og spredt over hele jordkloden – om

”Skolehjemmet, Internatet”. Foto: Stadsarkivet i Malmö.

börn eller ganske unge, der havde mødt krigens brutalitet, som passive eller aktive – det skaber hver sine problemer, men altsammen problemer, hvis løsning kræver en psykisk modenhed, som ikke kan forventes hos skoleungdom. Og hertil kom fremtidens tomrum. I de svenske skove, på forlågningerne eller på landarbejde, i de svenske byer, som hembitrædere, fabriksarbejdere, eller springpojker tumlede danske skolebørn med fortidens og fremtidens utløste gåder. Det kunde knibe for de ældre at bide tænderne sammen og beslutte sig at ville 'overvintre' det år eller 2, der måtte til, for muligheden forelå for at tage arbejdet op i det samfund, der er vort, og som trænger til alle kræfter, mere end det nogensinde for har gjort. Det var ugørligt for børn og ganske unge, for hvem 'et år eller 2' er evigheden selv.¹⁸

Arbetet med att starta en skola i Lund initierades alltså av flyktingkommittén och utfördes i samarbete med det flyktingkontor som i hast hade etablerats vid den danska legationen i Stockholm. Redan den 7 november

meddelade legationen att den hade beviljat 10 000 (svenska) kronor som ett startkapital, och genast började hantverkare renovera ett hus i hörnet av Kiliansgatan och Magle Stora Kyrkogata 1. Det hade stått obebott i många år och skulle nu bli skolans högkvarter och skolhem för pojkar vars familjer inte fanns i Lund.¹⁹ Där åt man, där hölls sammankomster och där festade man när det fanns anledning. Dessutom bodde där också lektor Aage Bertelsen och den danske poliskommissarien Høeg-Madsen, båda med familjer.

Det var inte lätt att i hast finna både lokaler för undervisningen och bostäder för elever som inte hade familj hos sig. Folkskoleseminariet på Getingevägen, som då var beläget nästan utanför staden,²⁰ ställde några klassrum till förfogande,²¹ dessutom fick skolan använda olika lokaler i närheten av Domkyrkan och Lundagård, i Katedralskolan och i Domkapitlets hus. Gymnastiklektionerna hölls på Palaestra vid Universitetsplatsen, och simma fick eleverna lära sig i badhuset i stadsparken. De elever som inte bodde med sina familjer, hos vänner eller var inackorderade i privata hem (ca. 40) bodde, förutom

på Magle Stora Kyrkogata, också på Grönekatan 18, Klostergatan 9, Kattesund 8 och Sandgatan 12.

*Pojkarnas sovsal i "Skolehjemmet".
Foto: Stadsarkivet i Malmö.*

Så småningom byggdes skolan ut till alla tre stadier, och det var med stor stolthet den utexaminerade sina första 32 studenter och 25 elever med "mellemskoleeksamen" den 1 juli 1944. Ett av uppsatssämnena för de blivande studenterna var "Hvorledes kan Livet under Flygtningekaar uden for Hjemlandet præge Menneskers Karakter og

*I brist på Kongens Nytorv dansade de nybakade studenterna kring statyn av Esaias Tegnér. Våren 1944.
Foto: Sydsvenskans bildarkiv.*

Sindsstemning?!".²² I juni 1945 blev ytterligare 11 elever studenter, 9 tog realexamen och 25 mellemskoleexamen. Då hade en del pojkar rest till Stockholm för att ansluta sig till den danska brigaden.²³

Praktiska förhållanden

För att driva skolan krävdes det en omfattande organisation och stor flexibilitet, och den lärare som ansvarade för schemalaggningsen fick hela tiden improvisera allt eftersom förhållandena ändrades – lokaler, elever, lärare. När skolan startade fanns inte tillräckligt med läroböcker, så flera elever fick ofta samsas om samma bok. Så småningom kunde stora mängder böcker (totalt över 11 000) smugglas över Sundet:

Man adresserede Bogpakkerne – en Sending var i alt på over 6000 Skolebøger – til Boghandlere i Limfjordsbyerne og afsendte dem med en Rutebaad til Aalborg. Ud for Kullen blev Baaden saa passet op af en Baad fra Malmø, der tog hele Boglasten – og Flygtninge – om Bord og indbragte dem til Sverige.²⁴

Ekonomien klarades genom bidrag från flyktingkommissionen i Stockholm.²⁵ Alla lärare hade samma lön, oavsett erfarenhet, examen, ålder osv – men de som hade familj fick extra tillskott. Och för eleverna skapades

en ordning, som gjorde det muligt for enhver dreng eller pige, der viste dueligheid og god vilje, at komme i en højere skole, uden at hindres af økonomiske hensyn. – Praktisk talt alle nød godt af denne ordning, ogsaa børn fra hjem der i Danmark var velhavende, men som herovre i det væsentlige måtte indstille sig på flygtningenes almindelige kår. (...) Man behøver ikke at være kommunist for som lærer at have glædet sig over at se så godt som alle danske elever i Lund gå i samme slags tøj, spise samme mad, bo i samme skolehjem eller i rum i byen til samme pris, gå i biografen for de samme beskedne lommepenge...²⁶

Alla klasser var dessutom blandade, vilket var ovant för de elever som gått i de judiska skolorna i Köpenhamn.

Efter kriget bildades en fond som hjälp för de mindre välbeställda eleverna att fortsätta den utbildning de hade börjat i Lund.

Vilka var eleverna och var fanns deras föräldrar?

Ett kartotek över eleverna med uppgifter om föräldrarnas yrken finns bevarat, och därför är det möjligt att visa vilka varierande bakgrunder och sociala miljöer som eleverna kom ifrån.²⁷ På varje kort har också antecknats var föräldrarna bodde under den tid då eleverna gick i skolan i Lund. Yrkesbeteckningarna bör ha avsett förhållandena i Danmark, men det går inte att veta under vilka ekonomiska villkor som familjerna levde där. De ekonomiska förhållandena varierade efter flykten, men det är tydligt att flyktingkontorets bistånd i de flesta fall var avgörande. Det är enligt min mening ändå möjligt att få en uppfattning om den sociala bredden vid den danska skolan, alldeles oavsett om det gällde judiska eller icke-judiska elever. Man kan också notera hur många elever som levde åtskilda från sina föräldrar.

Skolan blev den fasta punkten i tillvaron för de flesta elever, och lärarna, särskilt de lärare som förestod skolhemmen, fick den viktiga uppgiften att vara i föräldrarnas ställe. Uppgifterna om antalet elever varierar över tid från 390 till 278, men kartoteket upptar 270 personer, och det är den källa som jag har använt här.²⁸ En trolig förklaring till de varierande uppgifterna är att flera elever gick på skolan bara en kort tid, och kartoteket (som är odaterat) tycks ha upprättats vid ett enstaka tillfälle och är alltså inte fullständigt.

I kartoteket förekommer som upplysning om föräldrarna 59 olika yrkestitlar och andra benämningar. De största grupperna utgörs av 19 grosshandlare, 18 skraddare, 22 med titeln ”fru”, vidare 7 lärare, 4 poliser, 5 fabrikörer, 5 representanter, 4 professorer, 3 redaktörer, 3 vardera av målarmästare, prokurister, boktryckare och läkare. I övrigt finner man en eller två föräldrar med de mest skiftande yrken, såsom *kirkebetjent* (möjligen omskrivning för personal knuten till en synagoga), antikvitetshandlare, reklamtecknare, frisör, veterinär, revisor, arkitekt, hattmakare, rabbin, prokurist, bagare, belyningsarbetare,

domare, plåtslagare, bokhandlare, skeppsvarvsarbetare, diskare (opvasker) och cigarrmakare.

”Dagens store Øjeblik, Posten deles ud. Er der Brev til mig?”

Foto: Stadsarkivet i Malmö.

Var bodde då föräldrarna – en eller båda? En elev var föräldralös, och han hade måst fly redan en gång tidigare.²⁹ Enligt elevkartoteket bodde 20 huvudmän i familjerna i Lund, 38 i Malmö och 23 i övriga Skåne, åtta i Stockholm, 15 på andra orter; 12 utanför Sverige. (Flera familjer hade två eller tre barn i skolan.)³⁰

Skolkatalogen anger elevernas skolor före flykten.³¹ Skolorna var många, privata eller kommunala, i och utanför Köpenhamn, och här har det inte varit möjligt att närmare gå in på deras betydelse i sammanhanget. Men 45 elever hade tidigare gått på Carolineskolen eller Mosaisk Drengeskole, och flera av dem återvände dit vid hemkomsten till Danmark.

Genom skolan fick många elever nya kamrater, judar eller inte, som de annars inte skulle ha träffat. Några var starkt medvetna om att de var judar, andra att de hade judiska rötter som inte betydde något särskilt för dem, åter andra hade inte en aning om sin judiska bakgrund. I stort sett fungerade eleverna väl, anpassade sig efter situationen och minns tiden vid skolan med glädje. Men det fanns naturligtvis undantag, vilket syns i den omfattande korrespondens som har bevarats i skolans och några lärares arkiv. Våren 1945 riskerade en pojke

relegering eftersom han på tåget Malmö-Lund hade petat på nödbromsen. En annan pojkes föräldrar får veta att

Skolen beklager at maatte meddele Dem at Jens i Toget i Morges har trukket Vinduet ned og har lænet sig ud, saadan at hans Hue er blæst af. Efter de alvorlige Paamindelser Eleverne har faaet og efter Skolens Skrivelse av 24-1-45, vil det være Skolen umuligt at bære over med lignende Forseelser i Fremtiden. (...) Fremtidige Klager af den Art vil af Skolen blive opfattet som udtryk for, at Jens er for lille til at være Elev i den danske Skole i Lund.³²

En elev blev inkallad till Ruth Lachmann som hotade med avstängning eftersom hon tyckte han var lat. Pojkens far påpekade att relegering väl borde komma i fråga bara om eleven gjort något kriminellt, och till slut fick pojken stanna vid skolan. Ett föräldrapar ville emigrera till Palestina och tyckte inte att dottern behövde gå kvar i skolan eftersom endast praktiska kunskaper behövdes där.

Polisen blev inblandad vid flera tillfällen. Ivan Malinowski hade flytt eftersom han sålt illegala tidningar.³³ Han införde till Sverige en pistol med ammunition, en rumskamrat stal den och sålde den vidare till en annan kamrat som tänkte att den kunde vara bra att ha vid återkomsten. Allt upptäcktes, pojkarna erkände genast och en av dem fick tre månaders villkorlig dom. Flera av de pojkar som tillhört motståndsrörelsen tyckte att livet i Lund var alltför stillastående och tråkigt. Någon satte eld i skolhemmets kök och ett par stal en båt för att återvända till Danmark, lika illegalt som de hade kommit.

Den psykiatriska kliniken kontaktades regelbundet – inte alla klarade att vara flyktingar och/eller att vara åtskilda från sina familjer, och ångesten kunde bli påtaglig. En elev berättar långt efteråt om mötet med sin icke-judiska mor som stannat i Danmark men gjorde ett (illegalt) besök i Sverige.

”Hon hade en hemsk överfart, hon låg i botten i en *kuldamp* i 20 timer. En dag blev jag kallad till telefonen och min far och jag *styrte* till

Helsingborg. Då hade jag inte mött min mor på ett år. Det var en märklig upplevelse. Vi var litet generade för varandra. Jag hade ju blivit vuxen! Man skulle ju strukturera sitt eget liv som flykting. Och där satt vi mitt emot varandra. *Det var et dejligt møde*. Hon chockerade mig totalt genom att ta upp en cigarrett! Hon hade börjat röka. Så vi satt där och rökte!”³⁴

Ur en skolflickas dagbok

En flicka sparade den dagbok hon skrev under tiden i Sverige. Föräldrar och lillebror bodde i Dalarna, där fadern fått arbete. Flickan trivdes i Lund, och hennes noteringar är fina och levande vittnesmål. Vi läser några korta stycken, det första i december 1943 när hon just har börjat:

Gik med nogle Skolekammerater fra Drengenes Internat i Magle Stora Kyrkagatan til Sandgatan 12 hvor Pigerne Internat laa og som Fanny Cohn stod for.³⁵ Pigerne sagde til mig, at jeg endelig maatte huske at neje, naar jeg hilste på Fanny, for da en af Pigerne havde hilst med et Blik, havde hun faaet en lang Formaning om at en Pige burde neje for en voksen. [Flickan var då 16 år gammal] (...) Forholdet til Lærerne meget frit og kammeratligt. Disse meget forstaaende. Diskussioner om forskellige Forhold i Gregersens Timer (f.eks. om noget på Skolen burde ændres.) Et Elevraad, bestaaende af flere Udvalg, varetager Elevernes Interesser... Præfekter til at holde Orden og smide os andre ned i Gaarden. – Blev

”Der læses flittigt på Lektier”. Foto: Stadsarkivet i Malmö.

meget forbavset over Sangtimerne. Der blev nemlig sunget Jazz, blandt andet Negro-Spirituals, og ”De 24 Timer”...³⁶ Paa Studenternes sidste Skoledag var der Fest og Ballade paa Skolen. De lukkede Luften ud af Lærernes Cykler, vendte Sadlerne, forstyrrede Undervisningen i de øvrige Klasser og deslige.³⁷

Vilka var lärarna?

Skolan hade ett ovanligt och högt kvalificerat lärarkollegium. Några av lärarna var framstående och välkända forskare både i Danmark och utomlands, andra hade just avlagt sina examina och var inte mycket äldre än sina elever. De som inte utan vidare kunde fortsätta sin forskning eller bara delvis kunde utföra den, de ju hade ändå på detta sätt möjligheten till ett arbete och därmed en försörjning. Det var för flera av dem en ny och ovan upplevelse att undervisa så unga människor, men i stort sett tycks det ha fungerat väl.

Här följer uppgifter om några av lärarna, för enkelhetens skull i alfabetisk ordning:

Ada Adler undervisade i klassisk grekiska och latin. Hon var vid flykten redan 65 år gammal, och hon räknas till de stora namnen inom klassisk vetenskap och forskning, känd för bland annat att ha givit ut ”Souda-lexikonet” – ”till alla greccisters fromma.”³⁸

”II G k. I en Græsktime hos frk Adler”.

Foto: Stadsarkivet i Malmö.

Aage Bertelsen, som ingick i skolans styrelse, undervisade i danska och historia. Han hade varit intensivt verksam i motståndsrörelsen och fick fly före jul 1943. Hans bok *Oktober 43* är översatt till många språk.

Harald Bohr undervisade i matematik. Han var den mest namnkunniga genom sin bror Niels Bohr som 1922 fått nobelpriset i fysik. Modern *Ellen* undervisade också vid skolan.

Torben Gregersen var *kommunelærer* och ingick i skolans ledning. Han var enligt Herbert Pundik, som var elev vid skolan:

”Hr. Gregersen spiller Klaver, og Klassen synger livligt med”.

Foto: Stadsarkivet i Malmö.

”höjt *yndet* bland eleverna... Hans radikalism yttrade sig ju i en progressiv pedagogik... Och sen var man du med honom, och han var inte någon disciplinär typ. Han representerade något av det bästa i den danska reformistiska radikalismen... Han var som ett fönster som öppnades och det kom in frisk luft. *En dejlig man*. Det är mitt intryck att han var den pedagogiska vägledaren.”³⁹

Ruth Lachmann, skolans föreståndare, undervisade i historia och *oldtidskundskab*.

Henrik Meyer hade just tagit examen och fått sin första anställning när han var tvungen att fly. Han var då bara 26 år gammal och mötte sin blivande fru Ruth i Lund. Hans ämnen var matematik, fysik och kemi. Meyers erfarenhet som flykting fick honom att långt senare ge ”et godt råd til alle: Gør alt, hvad der er muligt, for

at lette tilværelsen for de flygtninge, der i dag bor i Danmark. De trænger til det.”⁴⁰

Ove Nathan fick börja undervisa vid skolan så snart han tagit studenten där. Han skulle långt senare bli rektor vid Københavns Universitet.

Religion och mat

Trots den stora andelen judiska elever hade skolan inte någon särskilt judisk prägel. Det gavs ingen undervisning i judisk historia, kultur och religion annat än vad som ändå ingick i läroplanerna för samtliga elever. I skolans dagbok, som ingår i den katalog som gavs ut 1945, noteras alla fester, föredrag, filmvisningar och utflykter som ordnades i skolans regi. Men inga judiska högtider tycks ha firats gemensamt.⁴¹

Svenska lottor delar upp maten och eleverna äter vid långa bord. Foto: Stadsarkivet i Malmö.

När skolan startade meddelades uttryckligen att någon speciallagad mat inte skulle serveras. Alla fick äta samma mat, i regel på internatet på Magle Stora Kyrkogata. Maten lagades och serverades av svenska lottor, men inte alla var särskilt förtjusta i den, och det klagades över bruna bönor och blodkorv, liksom det framfördes önskemål om att ”der blev truffet foranstaltninger mod, at mælken er sur om morgenen”.⁴²

Men för dem som höll kosher – 13 elever enligt skolkatalogen – fanns det ändå en möjlighet. De åt ett eller alla mål hos fru Hannah Ruben. Familjen bodde inne på gården på Stora Tomtegatan 32 i den äldre delen av Lund. Fru Ruben var född i Tyskland i ett ickereligiöst hem, men hennes man Benny höll kosher från sitt föräldrahem i Köpenhamn, och han hade lärt sin hustru att hushålla på föreskrivet sätt. Mannen fick snabbt arbete i en kosher-köttaffär i Malmö, och genom sin kosherservering skaffade sig hustrun också en inkomst. Dottern Agnes Ruben minns bland matgästerna Ralph Tchernia, Dora Scheftelowitz, Daniel Pundik, David Fuchs, Betsy Sulzberger och Mogens Adelson.

Benny Ruben och de fyra barnen brukade gå i den lilla enkla synagogan en trappa upp på Lilla Södergatan. De tycks faktiskt ha varit de enda danska flyktingar som besökte synagogan.⁴³ Den tillhörde de östjudar som funnits i Lund sedan 1870-talet. En del av dessa östjudar i andra och tredje generationen intervjuades i mitten av 1990-talet, men ingen av dem kunde på direkt fråga minnas några danska flyktingar i *shul*.⁴⁴ För ortodoxa judar ordnades annars särskilda förläggningar, den mest kända i folkhögskolan Helsing i Västergötland.

Förhållandet till svenskarna

De danska flyktingarna var välkomna och fick generös hjälp från olika håll. Men kontakten mellan svenskar och danskar var inte oproblematisk, och det framgår i olika sammanhang hur man såg på varandra. Svenskarna tyckte danskarna var slarviga och bohemiska, rökte utomhus – också kvinnor – och danskarna ansåg svenskarna vara titelsjuka, formalistiska och rätt humorfria. Torben Gregersen skriver:

Svenskerne havde dengang nogle tilvante forestillinger om god opførsel – om hvad der er rigtigt, og hvad der er forkasteligt. Vi fik ret hurtigt at vide, at vore elever ikke gik pænt på gaden. Man skulle gå langsommere og måtte aldrig gå ud i rendestenen for at overhale en anden. Da vores store skolehjem blev inspiceret af en af vore svenske venner fra universitetet, gjorde han vrøvl over, at alle lagnerne på sengene ikke lå lige langt fra hovedpuden. (...) Vi havde ærligt talt andet at bruge tiden til – men næste gang, der kom ”inspektion”, flugtede lagnerne.⁴⁵

Svenskarna tyckte inte alltid att danskarna visade tillräcklig tacksamhet. Till Ruth Lachmann kommenterade rektorsfru Löfstedt ett brev i tidningen *Danskeren*, som riktade sig till de danska flyktingarna. Hon tyckte att ”när ... svenskt och svenskar nämndes, förvånades jag över att icke någon pojke i någon artikel nämnde dem med annat än ringaktning och hån.”⁴⁶

Svenska lärare upprördes över att danska elever besökte dansstället Södran⁴⁷. En trupp danska lärare gick iväg för ett studiebesök på detta förväntat ”syndiga” ställe och förvånades över att det var så ordentligt och inte serverade något starkare än sockerdricka. Och när nu svenskarna var så upprörda över rökningen utomhus fick de danska eleverna röka bara i skolan. De försök som gjordes att föra samman danska och svenska ungdomar blev rätt misslyckade.⁴⁸

”Bal bliver også afholdt på Internatet”.

Foto: Stadsarkivet i Malmö.

"Det er blevet Sommer, og Eleverne sætter sig ude i Internatets Have for at nyde af Majsolens stråler".

Foto: Stadsarkivet i Malmö.

Som underhållning vid Sankt Hans, 23 juni 1944, hade Aage Bertelsen bjudit en akrobat och trollkonstnär som kallade sig Speedy Larking.⁴⁹ Han gjorde stor succé och bars efter föreställningen i guldstol till stationen och tåget till Malmö. Danskarna uppförde sig på ett sätt som svenskarna inte var vana vid:

En Flok af Skolens Elever fulgte skraalende efter, medens han selv spildede Banjo. Svenskerne maabede. Stemningen var højt oppe. Hr Bertelsen købte Perronbiletter til hele Flokken, saa han fik ett Afskedshurra paa selve Perronen. Et Par Svenskere glemte helt at staa paa Toget af Forbavselse, saa det kørte for Næsen af dem.⁵⁰

Sammanfattning

Skolan i Lund och de andra flyktingskolorna i Sverige kom att bli ett särskilt kapitel i dansk skol- och flyktinghistoria. Några citat belyser detta:

Der har været store Vanskeligheder forbundet med at undervise Elever fra vidt forskellige Milieuer, Provinsskoler og københavnske Skoler, Kursusfolk og Skoleelever, Statsløse og Danske. En jævn Strøm af Elever, der havde været korterre eller længere Tid uden Skolegang, ændrede hele Tiden Skolernes

Udseende. Alt i alt er det godt lykkedes at beskæftige de fleste Unge og fylde deres Tilværelse, saa de ikke har taget Skade paa deres Sjæl af Lediggang i Landflygtighed.⁵¹

"Det var på många sätt en fri skola. Inte en friskola, men en fri skola."⁵²

"Den stora skillnaden var att den var helt fri från traditioner, och man byggde det hele op, och så var det den känsla av gemenskap som fanns där. Man levde mycket intensivt med i det som hände i krigets utveckling."⁵³

"Vi var helt på det klara med att kriget skulle ta slut, och att vi skulle återvända, men vi visste ju inte hur lång tid det skulle ta. (...) När det idag diskuteras så mycket om flyktingar så ser jag mig helt solidarisk med dem. Vi var ju flyktingar! Men det var inte något man gick och tänkte på. Men en fördel hade vi – vi visste att det skulle ta slut. Och vi var inte långt hemifrån. Det var ju ingen främmande kultur. Och vi blev inte isolerade, bara i början. För övrigt bildade vi ett samhälle i samhället."⁵⁴

Och så var det då äntligen slut:

Den danske Skole i Lund sluttede officielt den 9. Juni 1945 – for administrationen dog først en måned senere. Da vi stævnedes ud fra Malmø på vej hjem, greb Aage Bertelsen, der havde været formand for skolestyrelsen, pludselig ned i sin lomme og fremdrog et bundt nøgler, skolens! Hvad kunne vi gøre andet end smide dem over bord som tegn på at nu var det for alvor forbi. Og det gjorde han.⁵⁵

LITTERATUR

Bak, Sofie Lene

2012 *Da krigen var forbi. De danske jøders hjemkomst efter besættelsen.* Köpenhamn: Gyldendal 2012.

Bertelsen, Aage

1946 ”Om pædagogisk og økonomisk demokrati. Nogle erfaringer fra den danske skole i Lund.” *Unge pædagoger*: Hæfte 1-9, 1946.

1993 *Oktober 43.* Köpenhamn: Gyldendal 1993.

Den danske skole i Lund. Lund 1945.

1945 Innehållsrik redogörelse för skolans verksamhet, lärare, elever, läroplaner, läroböcker, ekonomi etc. Finns hos flera av skolans fd elever och ingår i Torben Gregersens arkiv, Rigsarkivet, Köpenhamn. Ett exemplar förvaras i Lunds Universitetsbibliotek.

Gregersen, Torben

1990 *En værre bolsjevik.* Köpenhamn: Gyldendal 1990.

Kirchhoff, Hans

1997 ”Oktober 1943 set »från hinsidan«. Det svenske utrikesdepartement og jødeforfølgelserne i Danmark. En studie i humanitær hjælp og realpolitik.” *Historisk Tidsskrift*. Bind 97. Hæfte 1, 1997, sid. 1-115.

Meyer, Henrik

1994 ”Minder fra Den Danske Skole i Lund.” *Gymnasieskolen*. Årgång 77, nummer 7, 1994, sid. 26-28.

Møller, Per och Secher, Knud

1945 *De danske Flygtninge i Sverige.* Köpenhamn: Gyldendal 1945.

Oredsson, Sverker

1996 *Lunds universitet under andra världskriget: motsättningar, debatter och hjälpsatser.* Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap 1996.

Svenbro, Jesper

2007 *Försokratikern Sapfo och andra studier i antikt tänkande.* Göteborg: Glänta Produktion 2007.

Svenson, Anna

1995 *Nöden, en shtetl i Lund.* Lund: Föreningen Gamla Lund 1995.

OPUBLICERADE KÄLLOR

Ruth Altschuls dagbok från tiden i Lund. Kopia i författarens ägo, kommer att lämnas till Det Jødiske Museum i Köpenhamn.

Folkskoleseminariets arkiv i Lund. Landsarkivet i Lund.

Torben Gregersens arkiv. Rigsarkivet Köpenhamn. Här ligger samtliga nummer av elevtidningarna *Kverulanten* och *Sidste Runde*.

Ruth Lachmanns arkiv. Rigsarkivet Köpenhamn.

Undervisningsministeriet 2. dep. 2. kontor. Journalsag 154/44. Rigsarkivet Köpenhamn.

Intervjuer med: Ruth Altschul, 1997-07-19
Frederik Dessau, 1997-09-20
Erling Olsen, 1997-10-22
Herbert Pundik, 1997-07-30
Agnes Ruben, 2019-05-03
Ruth Weissdorf, 1997-12-06

Intervjuerna har utförts i Köpenhamn av Anna Svenson och kommer att överlämnas till Det Jødiske Museum i Köpenhamn.

Album med fotografier från skolan i Lund 1943-1944, sammanställt av H.P. Stern-Peltz. Fotografier (scannade på Stadsarkivet i Malmö) är hämtade från detta album, med citerade bildtexter. Albumet gavs till författaren på 1990-talet av Henrik Meyer, lärare vid skolan. Det kommer att överlämnas till Det Jødiske Museum i Köpenhamn.

NOTER

1. *Sidste Runde* nummer 3, 1944, sid. 13. Ingår i Torben Gregersens efterlämnade papper. Observera att de texter som skrivits under tiden i Sverige har svenska å, ä och ö, även om språket var danska – skrivmaskinerna hade ju svenska tangentbord.
2. Fredrik Dessau, intervju 1997.
3. För att hindra judiska flyktingar från att komma till Sverige förordnade regeringen i september 1938 att utlänning fick avvisas då man kunde anta att utlänningen lämnat sitt land för att inte mer återvända dit. Året därefter krävde Sverige och Schweiz av Tyskland att ett rött J stämpelades i de tyska judarnas pass. De så kallade J-passen underlättade för myndigheterna att neka judar inresa i landet. Å andra sidan förbjöds de tyska judarna att lämna Tyskland från år 1941.
4. Oredsson 1996, sid. 192-193.
5. Oredsson 1996, kap. 7.
6. *Sydsvenska dagbladet* 1943-10-01.
7. TT:s radionyheters arkiv 2.10.43. Riksarkivet Stockholm, citerat i Kirchhoff 1997, sid. 113.
8. Bak 2012, sid. 16.
9. Ruth Weissdorf, intervju 1997.
10. Erling Olsen, intervju 1997.
11. Möller 1945, sid. 75.
12. Förutom rektorn ingick i styrelsen hans hustru Annie, fru Gabrielle Josephson, gift med professor Ragnar Josephson, och universitetets räntmästare Malte Ragnarsson.
13. Möller 1945, sid. 167. Antalet danska studenter är oklart, en annan källa anger antalet till 100. Den danska nationens arkiv har inte återfunnits.
14. Fanan förvaras idag i Akademiska föreningens arkiv, Lund. Den är avbildad på baksidan av Sverker Oredssons bok *Lunds universitet under andra världskriget* (1996).
15. Artikel i *Politiken* 1945-11-06 med titeln "Aarets første Studenter hjem fra Sverige" ingår i arkivet efter Undervisningsministeriet 2. dep. 2. Kontor. Journalsag 154/44. Sven Clausen var jurist och författare som kämpade för återupptagandet av nordiska ord från norska och framför allt svenska.
16. Ibid.
17. *Sydsvenska dagbladet* 1943-10-22. Franz Blatt var latinforskare, professor i filologi, under besättelsen verksam i Lund och Göteborg.
18. *Sidste Runde* nummer 4, 1944, sid. 6. Ingår i Torben Gregersens efterlämnade papper.
19. Huset, byggt i slutet av 1700-talet, finns ännu kvar. Entrén har tagits bort och huset har återfått sitt ursprungliga korsvirke. I dag hyser den en ungdomslokal kallad Hemgården.
20. Seminariet, nu en del av universitetet, ligger kvar strax norr om den stora lasarettbyggnaden "Blocket".
21. Först måste Folkskoleseminariet söka tillstånd hos Kungliga Byggnadsstyrelsen; seminariet var statligt och rektor kunde inte ensam fatta beslut i ärendet. Folkskoleseminariets arkiv A Ia: 6 §3 1943-11-04, E II: 42 1943-11-12.
22. Undervisningsministeriet 2. dep. 2. kontor. Journalsag 154/44.
23. En av dem var Herbert Pundik. Han och kamraterna ansågs för unga, men "vi lavede kæmpeballade" och fick lov att ansluta sig i alla fall. Intervju 1997.
24. Tidningsklipp i Undervisningsministeriet 2. dep. 2. kontor. Journalsag 154/44.
25. Svenska staten beviljade lån som efterskänktes när kriget var slut.
26. Bertelsen 1946, sid. 22.
27. Kartoteket konsulterades på Rigsarkivet i Köpenhamn 1998. Skolans handlingar var då ännu inte ordnade och förtecknade, och vilken arkivbildare de idag tillhör har inte kunnat fastställas.
28. De två talen 390 och 278 är hämtade från den skolkatalog som utkom i Lund 1945, *Den danske skole i Lund*. Det högre talet avser listan över samtliga elever som någon period gick på skolan, det lägre kan utläsas av ett diagram över antalet över skolans hela period. En annan källa anger antalet till 384. Diagrammet återfinns i katalogen på sid. 4, listan över samtliga elever på sid. 50-62.
29. Modern hade begått självmord i Danmark och pojken hade flytt med fadern som i Sverige avlidit av sjukdom. Den eleven var en av dem som försökte ta livet av sig. Uppgifter i Ruth Lachmanns korrespondens och Torben Gregersens efterlämnade handlingar.
30. Uppgifterna om föräldrarna avser endast en per familj.
31. Förutom, naturligtvis, för de elever som började i första klass i Lund.
32. Ruth Lachmanns korrespondens.
33. Ivan Malinowski skulle senare bli diktare och översättare.
34. Frederik Dessau, intervju 1997.
35. Fanny Cohn, f. 1885, var gymnastiklärare och föreståndare i flickskolhemmet på Sandgatan. Hon följde med eleverna när det var dags att köpa kläder och såg till att det inte blev alltför vågade garderober.
36. Torben Gregersen höll i dessa musiklektioner. "De 24 Timer" är ett jazzoratorium från 1932 som blev mycket populärt på skolor och högskolor.
37. Ruth Altschuls dagbok.
38. Svenbro 2007, bihang 17. "Souda-lexikonet" är ett stort grekiskt lexikon från 900-talet. Det utgörs främst av förklaringar till ord och fraser ur äldre grekisk litteratur liksom biografier över författare och andra historiska personer. Stoffet går tillbaka på antik lärdom men är ofta förvanskad. Texten feltolkades tidigt, och Ada Adlers stora insats var en textkritisk edition som hon utförde 1928-1938.
39. Herbert Pundik, intervju 1997.
40. Meyer 1994, sid. 28.
41. *Den danske skole i Lund* 1945. Ingår i Torben Gregersens efterlämnade papper.
42. Korrespondens i Ruth Lachmanns arkiv, Rigsarkivet.
43. Uppgifterna om familjen Ruben och kosherserveringen från intervju med Agnes Ruben 2019.
44. Se Svenson 1995. Frågor om de danska och andra judiska flyktingar i Lund under kriget ställdes till informanterna under arbetet med boken, men uppgifterna är inte inkluderade i själva boken.

Skola i exil – Några anteckningar om den danska skolan i Lund 1943-1945

45. Gregersen 1990, sid. 55.
46. Ruth Lachmanns arkiv.
47. Södran låg längst ner på östra sidan av Stora Södergatan och revs på 1950-talet.
48. Uppgifterna om besöket på Södran och om elevernas rökning förekommer på flera ställen. Torben Gregersen nämnde det också 1992 i samtal med författaren.
49. Speedy Larking ingick i den sk Lyngbygruppen som hade startats av Aage Bertelsen, och nämns i dennes bok *Oktober 43*. Upptredandet för skolan nämns i Ruth Altschuls dagbok 44-06-24.
50. Ruth Altschuls dagbok.
51. Artikel i *Politiken* 1945-11-06 med titeln "Årets första Studenter hjem fra Sverige", som ingår i Undervisningsministeriet 2. dep. 2. kontor. Journalsag 154/44.
52. Herbert Pundik, intervju 1997.
53. Erling Olsen, intervju 1997.
54. Ruth Altschul, intervju 1997.
55. Gregersen 1990, sid. 61-62.